

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾԱԿԻ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼՈՒ «ՆՈՐԱՀՐԱԾ ՊՍԱԿԱՒՈՐ» ԵՎ «ԱՐԻԱՑԵԱԼՔ» ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԾԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Հայ ժողովրդի պատմության մեջ Ավարայրի պատերազմը անմախքաց հերոսական, պանծալի էջերից մեկն է: Այստեղ ազատասեր ժողովուրդը կենաց և մահու անհավասար կռվի է մտնում պարսից հզոր ու զավթողական բանակի հետ՝ հանուն իր ազգային հոգևոր մշակույթի, պետական անկախության և հայրենիքի:

Ազգային-ազատագրական այդ հերոսական ճակատամարտի պատմությունը սրտառույ ձևով գրի է առել Եղիշեն՝ իր «Վարդանանց պատմություն»-ը գրքում:

Այս 5-րդ դարից մինչև մեր օրերը, Եղիշեն այս գիրքը միշտ էլ եղել է մեր հետագա պատմագիրների ու գրողների ոգեշնչման առարկան: Ավարայրի ճակատամարտը, մասնավորապես Վարդան Մամիկոնյանի կերպարը թեմաներ են հանդիսացել մեր բազմաթիվ գրողների համար: Այդ պատերազմի հերոսներին նվիրված առաջին բանաստեղծությունները գրել է Ներսես Ծնորհալին, որոնք հայտնի են «Նորահրաշ պսակաւոր» և «Արիացեալք» վերնագրերով:

... «Նորահրաշ պսակաւոր»-ը մտնում է «Օրհնութիւն»-ների կարգում և երգվում է ամեն տարի մի անգամ, Բուն Բարեկենդանին՝ Վարդանանց տոնի օրը: Այս շարականի բնորոշ առավելություններից մեկն էլ այն է, որ հեղինակը գովերգում ու փառաբանում է ոչ միայն զորագլուխ Վարդանին կամ նրա հետ Ծավարշան դաշտում ընկած միայն նշանավոր մարդկանց, ինչպես հետագայում շատերն են արել, այլև բոլոր այն հասարակ հայ զինվորներին, որոնք չեն խնայել իրենց կյանքը հայրենիքի համար:

Հայրենասիրական այս մարտերգը չի

սահմանափակվել միայն եկեղեցու շրջանակներում, այն մտել է ժողովրդի մեջ և ժողովրդականացել: «Նորահրաշ»-ը երգվել է հանդեսներում, զորահանդեսներում, տներում և բեմերում՝ Վարդանանց ներկայացումների ժամանակ: Թե ինչպես այս շարականը անխզելի կապված է եղել Վարդանանց ճակատամարտի հետ, երևում է մի հայտնի փաստաթղթից, որը 15-րդ դարի գործ է: «Հայ ժողովրդի պատմության» Ա. գրքում մի մանրանկար կա՝ որտեղ պատկերված է «Ավարայրի ճակատամարտը»: Նկարի ներքևում գրված է «Նորահրաշ պսակաւոր և զօրագլուխ առաքինեաց վառեցար զինու...»՝ բառերը: Այս նշանավոր մանրանկարը ցույց է տալիս, որ Ծնորհալու շարականը իսկապես շատ սիրված ու մասսայականացված է եղել: Նա կրել է ազգային, ժողովրդական բնույթ:

... Բանաստեղծության առաջին տունը նվիրված է հայոց բանակի զորագլուխ Վարդան Մամիկոնյանին, որն անձնուրաց կերպով, հոգու և իսկական զենքով արիաբար զնում է մահվան դեմ: Իր հերոսական մահով «քաջ նահատակը» վանում է թշնամուն հայրենի երկրից:

«Նորահրաշ պսակաւոր և զօրագլուխ
առաքինեաց,
վառեցար զինու հոգւոյն արիաբար ընդդէմ
մահու,
վարդան, քաջ նահատակ, որ վանեցեր
գլխաւորս,

¹ «Հայ ժողովրդի պատմություն», 1 գիրք, Երևան, 1951, էջ 109:

Վարդագոյն արեամբդ քո պսակեցեր
գեկեղեցի»²:

Նկատելի է, որ Վարդանին նվիրված առաջին տան մեջ Շնորհալին գեղեցիկ կերպով համախափ գործածում է հերոսի անվան առաջին տառ՝ «Վ» բաղաձայնով սկսվող արտահայտությունները, որոնք ավելի վառ են դարձնում պատերազմի անհանգստացնող հերոսի՝ «Կարմիր Վարդանի» պատկերը:

Պատերազմում երկրորդ գնդի զորագլուխը եղել է խորեն խորխորունի: Բանաստեղծը գեղեցիկ մակդիրներով ցույց է տալիս Ավարայրի և այս հերոսի՝ խորենի քաջությունն ու հոգեկան բարեմասնությունները:

«Երկնատր թագաւորին զինու լաղթեալ
պատերազմին,
խոհական իմաստութեամբ. խոհեմացեալ
անճառապէս.
խորէն խորհրդական և ծանուցեալ անուն
բարի,
Խաչելոյն վկայ եղեալ՝ հեղմամբ արեան
պսակեցաւ»³:

Այստեղ էլ Շնորհալին համախափ գործածում է խորենի անվան սկզբնատառ «Խ» բաղաձայնը:

Երրորդ անունը մի ուրիշ նշանավոր հերոսի՝ Արտակի մասին է: Արի Արտակը նույնպես հերոսաբար ընկնում է մարտի դաշտում և ներկվում աղբյուրի մեծ թխտը բոսորագոյն արյան մեջ:

«Բենական լուսով լցեալ արիացեալն քաջն
Արտակ,
Թաթաւեաց ի կարմրութիւն բոսորագոյն
բոխեալ աղբերն...»⁴:

Ծարականի մնացած տներում գովերգվում են Ավարայրի հերոսներ Հմայակ Դիմաքսյանը, Տաճատ Գնթունին, Վահան Գնունին, Արսենը, Գարեգին Արվանձտյանը՝ համապատասխան մակդիրներով ու փառաբանությամբ:

Ինչպես նշվեց, բանաստեղծության մասնավորապես տուրը նշանավոր է նրանով, որ այստեղ գովերգվում ու փառաբանվում են բոլոր շարքային մարտիկները, որոնք արիաբար ընկել են Ավարայրի դաշտում, զոհել իրենց կյանքը հայրենիքի համար:

«Բամկական խումբ հազարաց և երեսնից թիւ
ընդ վեցից»⁵,
Որք ընդ նոսին մահատակեալ արիաբար
պատերազմաւ,
Եւ հեղին զարիւնս իրեանց ի նորոգումն
եկեղեցոյ,
Ընդ նոսին պսակելով ի երկնատր
հանդիսադրէն»⁶:

Զմուռանը հիշել, որ այս բանաստեղծության 10 տների գլխագրերից ստացվում է «Ներսէսի երգ» կապակցությունը:

«Նորահրաշ»-ի անբաժան մասն է կազմում Շնորհալու մի ուրիշ, փոքրիկ գործ «Արիացեալք» անունով, որ «Մանկունք» շարականով է և «ստեղի», այսինքն երգվում է ծանր և վեհ եղանակով:

Հազկերտ 2-րդը և պարսից ալվազանին հայոց մահաբարձերին խաբէությամբ կանչում են պարսից դուռը և ստիպում ուրանալ իրենց հավատը: Նախաբարները վերադառնում են Հայաստան, պատրաստվում են և դուրս գալիս թշնամու դեմ՝ երկիրը «անօրէնների բռնություններից և նեղություններից» ազատելու համար: Ահա դրա համար էլ բանաստեղծը երգում է, որ սկստք է մենք ցնծանք այդ ազատարար ու արդար կովի հաղթությամբ:

«Արիացեալք առ հակառակսն.

Քաջութեամբ առնուլ զլիւծ խաբէութեան,
Հանճարեղք ի հատուցումն դաւանանցն,
Զամբարշտացն արդարադատ
չափմամբ...»⁷:

Բացի Վարդանանց երկու շարականից, Շնորհալին գրել է նաև Ղևոնդյանց քահանա մահատակների վերաբերյալ երգեր, որոնք երգվում են եկեղեցում՝ Ղևոնդյանց տոնի օրը:

Ինչպես Ղևոնդյանց մահատակությունը հանդիսանում է Վարդանանց պատերազմի շարունակությունը, այնպես էլ այս երգերը իրենց էությունը ու ոգով կազմում են «Նո-

⁵ Ծարականի այս տան թվերը Շնորհալին վերցրել է Եղիշեի հետևյալ տվյալներից. «Այս երկերի ութսուն և եթե մահատակք, ընդ ինն մեծամեծ մահաբարձ անդէն ի տեղուցն կատարեցան... Թող գայս... և այլևս եթե հարեր և քառասուն այդ որք զանումնս իւրաքանչիւր ի դպրութիւն կենաց գրեցին ի նմին ատր ի մեծ պատերազմին: Եւ միահամուռ լինի ամենայն հազար և երեսուն և վեց» (Նդիշ, Պատմութիւն Վարդանանց, Թիֆլիս, 1913, էջ 156):

⁶ «Ծարական», էջ 463:

⁷ Անդ, էջ 462:

² «Ծարական», էջ 462:

³ Անդ:

⁴ Անդ:

բահրաշ»-ի և «Արիացեալք»-ի անբաժանելի մասը:

Ղևոնդյանց շարականների մեջ բանաստեղծը Հազկերտին համեմատում է անդրնդային վիշապի, անգութ փարավոնի հետ: Նա մոգերի չար խորհրդներով գազանացել, կատաղել է: Սակայն Ղևոնդյանք, Վարդան Մամիկոնյանի ավանդներին և իրենց հայրենիքին հավատարիմ, «յաշխաւորէն պատերգամի այսոյեան»-ի դէմ չեն ընկճվում և հերոսաբար ընդունում են մահը:

Մի ուրիշ լիրիկական շարական երգի մեջ, որը պատկանում է «Համբարձի»-ների կարգին, բանաստեղծը հավերժ ներքողներ է ձոնում Ղևոնդյանց հերոսներին և պարծենում նրանց անվամբ.

«Երգեմ ձեզ երգս, ըզհրեշտակական
ըզձայնս, Յաւերժս և վայելուչս, մտերիմս և
ներքողեանս
Ով սուրբ Ղևոնդեանք:
Առաւել պարծիմք ձեռք...»⁸:

Ինչպէս տեսնում ենք, Վարդանանց և Ղևոնդյանց նվիրված շարականները միայն կրոնական չեն: Այստեղ բանաստեղծը երգում է համագգային մեծ հերոսներին, նրանց քաջությունը, անձնուրացությունն ու հայրենասիրությունը:

⁸ Աճ, էջ 468:

ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՑ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆՑ

Նորահրաշ պատկառոր և զօրագլուխս առաքինեաց.
Վառեցար զինու հոգւոյն արիաբար ընդդէմ մահու.
Վարդան քաջ նահատակ որ վանեցեր զթշնամին.
Վարդագոյն արեամբդ քո պատկեցեր զեկեղեցի:

Երկնատր թագաւորին զինու յաղթեալ պատերազմին.
Խոհական իմաստութեամբ խոհեմացեալ անճատապէս.
Խորէ՛ր խորհրդական և ծանուցեալ անուն բարի.
Խաչելոյն վկայ եղեալ հեղմամբ արեան պատկեցաւ:

Րենական լուսով լցեալ արիացեալն քաջն Արտակ.
Թաթաւեալ ի կարմրութիւն բոսորային բոխեալ աղբերն.
Զփրկականն ըմպեալ զբաժակ և մկրտեալ արեամբն իւրով.
Դասակցեալ ընդ անմարմնոցն Երրորդութեան երգել զփառս:

Սրբափառ զգետտու պճնեալք ի յերկնատր հանդիսադրէն.
Երրորդութեամբն զօրացեալ՝ վանեալ զամուրս բանաւրկոյին.
Հմայեակ հօր ընծայեալ՝ որդւոյ գոլով չարչարակից.
Հոգւովն յաղթեալ պատերազմին և չարասէր թագաւորին:

Էական բարոյն դիտմամբ ընդդէմ մեղացն վառեցաւ.
Տարագնաց ելիք յերկինս պարակցեալ ընդ անմարմնոցն.
Տաճատ զարմանալի տաճար եղեալ Երրորդութեանն.
Տէրունեան սուրբ խորհրդոյն տուն և տեղի արժանացեալ:

Ստացեալ զհաւատոյ Վահան հուսոյն զրահիք ծածկեալ.
Զփրկականն սաղաւարտ ի գլուխ եղեալ զնշան խաչին.
Վահան վեհ երևեալն որ մանկութեամբ նահատակեալ.
Խաչելոյն վկայ եղեալ՝ պատկեցաւ արեամբն իւրով:

Ի հոտ անուշ ողջակիզեալ մատուցանէր զինքն նէր.
Բանաւոր պատարագսս ընծայելով Հօր ի յերկինս.
Արսէնն ցանկալի արդարութեամբն ճոխացեալ.
Իմաստութեամբ պայծառացեալ յեթեմարիեան շնորհաց Հոգւոյն:

Երկոքումբք հարազատովք ընտրելագոյն նահատակօք.
Յառաջեալ յամենեցունց գլոյխ և աւարտ մարտիրոսաց.
Նախաշաւիղ գոյով բարեաց յառաջադէմն Գարեգին.
Ընկալեալ զքրաքիոնն յաղթանակ նահատակացն:

Րամկական խումբ հազարաց և երեսնից թիւ ընդ վեցից.
Որք ընդ նոսին նահատակեալ. արիաբար պատերազմաւ.
Եւ հեղին զարիւնս իրեանց ի նորոգումն եկեղեցւոյ.
Ընդ նոսին պսակելով ի յերկնաւոր հանդիսադէն:

Գոհութեամբ փառատրութիւն Երրորդութեանդ նագեմք.
Բազմութեամբ պսակելոցս զմեօք մածեալ առաքինեացս.
Եկեղեցիք Հայաստանեայց պայծառապէս զարդարեցան.
Ունելով միշտ բարեխօս զնգնութիւն մարտի սոցա:

